

Komunikacja multietniczna w szkole czeskiej

Nasz kraj, położony w centrum Europy, jest obecnie skrzyżowaniem dróg różnych narodów i narodowości, w związku z tym w dotychczasowym jednojęzycznym środowisku występują w komunikacji różne języki, zwłaszcza w Pradze i na obszarach peryferyjnych. Z tego względu rozpoczęliśmy badania nad zjawiskiem multietniczności w Czechach.

Celem projektów „Komunikacja multietniczna w północnych Czechach” i „Przygotowanie nauczycieli języka czeskiego w północno-zachodnich Czechach do pracy z dziećmi mniejszości narodowościowych i imigrantów, kształcenie ich w języku czeskim”¹ jest przebadanie i przedstawienie na mapie współczesnego stanu imigrantów i mniejszości etnicznych, także ich dzieci, w północno-zachodnich Czechach oraz określenie dla potrzeb (dalszego) kształcenia nauczycieli języka czeskiego sposobu (i poziomu) włączenia tych dzieci w proces nauczania w szkołach czeskich.

W celu uzyskania informacji o aktualnym stanie badanej populacji w szkołach podstawowych i średnich północno-zachodnich Czech wykorzystaliśmy przede wszystkim metodę ankietową² z jednoczesnym nawiązaniem kontaktów z instytucjami opiekują-

¹ Projekt zrealizowano w 1999 roku przy finansowym wsparciu Funduszu Rozwoju Szkół Wyższych MŠMT. Kierownik grantu: prof. PhDr. M. Čechová, DrSc.; współpracownicy: doc. PhDr. L. Zimová, CSc., doc. PhDr. A. Debická, CSc., doc. PhDr. K. Kamiš, CSc., Peadr. H. Brádková i mgr O. Brandtová.

² Ankiety przesłano do 235 szkół (podstawowych, średnich) i instytucji (urzędy szkolne, urzędy pracy, teatry, przedsiębiorstwa) w powiatach Děčín, Most, Chomutov, Litoměřice, Česká Lípa, Ústí nad Labem, Teplice i Liberec.

cymi się o cudzoziemców i z urzędami szkolnymi, wybranymi szkołami i nauczycielami. Ponadto przeprowadziliśmy kilkadziesiąt hospitacji, rozmów z nauczycielami i uczniami, specjalistycznych seminariów. Ponieważ zwrócono nam zaledwie 30% ankiet, które wysłaliśmy do zainteresowanych szkół, otrzymane z nich dane uzupełniliśmy informacjami, które uzyskaliśmy od Czeskiego Urzędu Statystycznego w Ústí nad Łabą³.

Dla porównania otrzymanych tą drogą wyników podobne badanie ankietowe przeprowadziliśmy również w regionie południowo-czeskim, dzięki wydatnej pomocy ośrodków usług szkolnych w Českich Budějovicach i w Strakonicach i osobistego zaangażowania doc. K. Dvořáka, za co Mu oraz Pracownikom wspomnianych ośrodków serdecznie dziękujemy. Z południowych Czech uzyskaliśmy dane o 107 szkołach.

Na podstawie wypowiedzi pracowników urzędów i instytucji stwierdziliśmy, że imigranci w kontaktach urzędowych komunikują się albo w jednym z języków światowych, albo korzystając z pośrednictwa swych rodaków, tłumaczy lub swoich dzieci, które uczęszczają do czeskich szkół podstawowych i średnich (niektóre z nich już dobrze opanowały język czeski, ewentualnie w stopniu wystarczającym do komunikacji urzędowej).

Poniżej przedstawimy wyniki naszego badania ankietowego, dotyczącego komunikacji imigrantów w szkole czeskiej.

Podstawowym czynnikiem skutecznego opanowania komunikacji w języku czeskim jest wiek dzieci. Okazuje się, że najistotniejsze jest włączenie dzieci z mniejszości etnicznej do instytucjonalnego wychowania już w wieku przedszkolnym (przedszkole) albo zapewnienie mu czeskiego opiekuna. Ta forma zwykle dostatecznie przygotowuje do kształcenia w języku czeskim. Dzieci młodsze (do 9 lat) miewają wprawdzie w szkole trudności z przejściem na komunikację w języku czeskim, ale stosunkowo szybko

³ Idzie o dane o liczbie dzieci legalnie przebywających cudzoziemców, uczęszczających do szkół podstawowych w poszczególnych powiatach byłego okręgu północno-czeskiego.

się na nią przestawiają. Największe bariery komunikacyjne, wynikające z nieznamości języka, mają naturalnie uczniowie w starszym wieku szkolnym (uczniowie szkoły średniej) i dorośli.

Dalszym istotnym czynnikiem wpływającym na powodzenie w nauce języka czeskiego (a tym samym na pomyślną komunikację w tym języku) jest motywacja do uczenia się języka czeskiego, która jest bezpośrednio zależna od tego, czy rodzina zamierza (albo nie zamierza) dłużej (lub na stałe) przebywać w Republice Czeskiej, a także jakie znaczenie przypisuje ona wykształceniu. Rodziny z pozytywnym stosunkiem do nauki języka czeskiego wybierają prywatne płatne dokształcanie, czeskie opiekunki do dzieci, kontaktują się ze szkołą, nawiązują społeczne i służbowe kontakty z członkami populacji czeskiej itp.

Pomyślne włączenie dzieci w edukację szkolną zależy oczywiście od okresu ich pobytu w czeskim środowisku przed rozpoczęciem nauki w szkole czeskiej oraz po jej rozpoczęciu (z reguły kilka tygodni, miesięcy, lat). W procesie nauczania języka czeskiego uczniów-cudzoziemców istotną rolę odgrywa fakt, czy uczniowie należą do mniejszości narodowościowej żyjącej na terytorium Republiki Czeskiej na stałe (np. Słowacy, Polacy, Niemcy), czy też należą do grup obcokrajowców, którzy przybyli tu w ostatnim dziesięcioleciu i pozostali w Czechach z różnych powodów (w obserwowanych regionach są to przede wszystkim Rosjanie, Ukraińcy, Rumuni, Wietnamczycy, Chińczycy). Szczególną grupę tworzą przede wszystkim dzieci, znajdujące się w obozach czasowego pobytu dla uchodźców. W pewnej mierze również swoistą grupę tworzą repatriowani Czesi z Ukrainy, Kazachstanu i Rumuni, ponieważ wielu z nich zna język czeski przynajmniej w stopniu podstawowym.

Niezmierzalnym ważnym elementem w komunikacji interpersonalnej w szkole jest język ojczysty dzieci. Z danych Czeskiego Urzędu Statystycznego w Ústí nad Łabą wynika, że w roku szkolnym 1998/1999 na badanym obszarze żyło 685 dzieci w wieku od 6–15 lat (najwięcej w powiatach Chomutov, Ústí nad Łabą i Teplice) z

45 krajów Europy, Azji i Ameryki. Wśród cudzoziemców wyraźnie przeważają Słowacy (295), Ukraińcy (103), Wietnamczycy (101), Rumuni (43), Rosjanie (30) i dzieci z innych krajów Federacji Rosyjskiej (31). Romowie w danych statystycznych nie są ujęci jako mniejszość narodowa, ponieważ w ankietach spisu narodowego często nie podają swojej narodowości.

Okazuje się, że najmniejsze bariery komunikacyjne, biorąc pod uwagę język ojczysty obserwowanej populacji, mają dzieci, których językiem ojczystym jest słowacki (z wyjątkiem ortografii). Nieco większe problemy mają już dzieci, których językiem ojczystym jest jeden z języków słowiańskich, lub dzieci z niesłowiańskim pochodzeniem, ale znające jakiś język słowiański, np. język rosyjski czy serbski. W tym ostatnim przypadku początkowa komunikacja ma miejsce np. w języku rosyjskim. Jednakże i tu są pewne ograniczenia (zwłaszcza w przypadku języka rosyjskiego), ponieważ nie wszyscy nauczyciele i uczniowie-cudzoziemcy wykazują chęć posługiwania się nim w komunikacji szkolnej.

Problem pierwszego kontaktu językowego (i dalszej komunikacji w szkole) jest szczególnie trudny w przypadku dzieci starszych, co wynika przede wszystkim z odmienności językowego i kulturowego ich pochodzenia, jak również z różnych osobistych i rodzinnych doświadczeń. W niektórych przypadkach możliwe jest pomaganie sobie językiem angielskim, ewentualnie niemieckim. Jednakże za pomocą języka-pośrednika nie da się nauczyć języka czeskiego szybko i poprawnie, uczniowie ci popełniają – pod wpływem interferencji języka-pośrednika – bardzo wiele błędów.

Według obowiązującego prawodawstwa cudzoziemiec w wieku 6–15 lat przebywający legalnie w naszym kraju ma obowiązek uczęszczania do szkoły podstawowej. Tymczasem system nauczania języka czeskiego jako obcego nie jest na tyle rozwinięty, aby uczniowie w różnym wieku i różnego pochodzenia skutecznie mogli się włączyć w proces dydaktyczny (dotyczy to przede wszystkim przedmiotów ogólnokształcących). Z reguły nie rozpoczynają oni nauki w szkole od klasy pierwszej, ale późniejszej, nierza-

dko też przychodzą w trakcie roku szkolnego, komplikując znacznie tym samym sytuację swoją i swych nauczycieli. Obowiązujące bowiem programy nauczania i podręczniki do nauki języka czeskiego jako obcego były przygotowane głównie na potrzeby intensywnego kursu językowego (niekiedy też specjalistycznego) przyszłych studentów czeskich szkół średnich i wyższych. Rozporządzenia Ministerstwa (MŠMaT) dla szkół podstawowych i średnich są bardzo ogólnikowe, nastawione raczej na stronę administracyjną i na kryteria klasyfikacji uczniów-cudzoziemców.

W związku z tym warto jeszcze wspomnieć o doświadczeniach z Polski, gdzie problem uchodźców i azylantów, zwłaszcza z krajów znacznie różniących się pod względem etnicznym i językowym, jak również problem kształcenia cygańskich dzieci, nie osiągnął takich rozmiarów, jak w Czechach. Z tego powodu nauka języka polskiego jako obcego w polskich szkołach odbywa się jedynie dla osiadłej mniejszości narodowej (około 3% populacji). Ponadto na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach prowadzone jest pięcioletnie studium magisterskie w ramach kierunku język polski jako obcy.

Nauczyciele czeskich szkół różnie podchodzą do nauki cudzoziemców w klasach mieszanych. Najwięcej doświadczeń dziś mają nauczyciele szkół podstawowych, które znajdują się w pobliżu ośrodków czasowego pobytu dla uchodźców (np. Szkoła Podstawowa w Bělej pod Bezdězem, Szkoła Podstawowa w Bílinie itp.), ewentualnie szkół z liczniejszą reprezentacją mniejszości narodowej, mieszkającej na stałe w Republice Czeskiej (np. Romowie w Szkole Podstawowej w Ústí nad Łabą czy Szkoła Podstawowa w Děčínie).

Doświadczenia pokazują, że konieczne jest, aby do szkół czeskich przychodzili uczniowie-cudzoziemcy dopiero po ukończeniu wstępnego intensywnego kursu językowego, aby jak najszybciej mogli włączyć się do procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkole podstawowej. Taki kurs dzieci azylantów (podobnie jak dorośli) zazwyczaj kończą w organizacjach dla uchodźców, pozo-

stałe dzieci (albo ze względu na ich niską liczbę, albo ze względu na możliwości państwowych i niepaństwowych instytucji edukacyjnych) takiej możliwości nie mają. Wyjątkiem są klasy przygotowawcze, które – jak dotychczas – były przeznaczone jedynie dla uczniów romskiego pochodzenia. Ukończenie takiego wstępnego kursu języka czeskiego dla cudzoziemców sprawia, że uczniowie rozumieją elementarne polecenia nauczycieli, mogą włączyć się do nauki i w pojedynczych sytuacjach komunikują się w języku czeskim. Niestety, bywa i tak, że do szkół podstawowych i średnich przyjmowani są uczniowie bez elementarnej wiedzy językowej i umiejętności komunikacyjnych.

Bariery komunikacyjne związane z nieznaną języka wykładowego można usuwać poprzez proces alfabetyzacji na kursach przygotowywanych, gdzie opanowuje się słownictwo niezbędne w podstawowych sytuacjach życiowych i podczas pobytu w szkole (literacką wymowę i grafie, podstawy gramatyki i umiejętności wypowiadania się za pomocą tekstu mówionego ciągłego). Takie założenie winno być realizowane sposobami, właściwymi dla wychowania językowego dzieci w wieku przedszkolnym, dla których język czeski jest językiem ojczystym. Wówczas wychowanie komunikacyjne oparte jest o jeden kod językowy, wspólny dla nauczyciela i ucznia (język angielski, rosyjski itp.). Nie należy przy tym zapominać, że w pierwszej fazie nauki języka czeskiego u większości uczniów-cudzoziemców brakuje kontaktu w języku czeskim z członkami rodziny i że wówczas jest on zawężany tylko do rozmów z rówieśnikami w szkole i z nauczycielem. Dopiero w dalszej fazie (po dłuższym pobycie w środowisku czeskim) niektóre dzieci azylantów chętniej rozmawiają w języku czeskim niż swoim ojczystym, a nawet odmawiają rozmawiania w domu w języku ojczystym. Wówczas dochodzi do tego, że stopniowo mówią po czesku lepiej niż w swym języku ojczystym (dotyczy to dzieci młodszych).

Z punktu widzenia komunikacji językowej dla większości uczniów-cudzoziemców rozpoczęcie nauki w szkole czeskiej (często

w trakcie 1. albo 2. stopnia) to ogromna rewolucja werbalna. Znajdują się w sytuacji, w której na lekcjach języka czeskiego poznają język, który nie jest ich językiem ojczystym, metodą przeznaczoną dla *native speakers*, przy czym ich kulturowe i społeczne zaplecze jest nierzadko znacznie odmienne.

Uczeń, który nie jest zdolny porozumieć się na poczekaniu w języku nauczania, ma oczywiście trudności nie tylko w nauce tego języka. Osiągnięcie kompetencji komunikacyjnej bowiem zależy m.in. od tego, jak duży jest (pasywny i aktywny) zasób słownictwa ucznia, w jakim stopniu przyswoił on dźwiękową, ewentualnie graficzną, stronę języka, w jakiej mierze potrafi zastosować zasady gramatyczne i stylistyczne w budowaniu wypowiedzi językowej oraz jaki poziom osiągnął w operacjach logiczno-myślowych, dokonywanych w tym języku. Okazuje się, że jeżeli uczniowie z innym językiem ojczystym nie przejdą zastępczej ontogenezy mowy w języku czeskim, np. przy pomocy czeskiej opiekunki (ma to miejsce zazwyczaj w rodzinach chińskich i wietnamskich przedsiębiorców) albo jeśli nie mamy do czynienia ze starszymi dziećmi, dobrze władającymi językiem angielskim i rozpoczynającymi naukę w szkołach czeskich z językiem angielskim jako wykładowym lub w specjalnych szkołach dla cudzoziemców⁴, to wówczas zauważa się u nich z reguły trwalsze bariery komunikacyjne, które znacznie utrudniają im osiągnięcie sukcesów w społeczeństwie czeskim.

Doświadczenia z wielu szkół jednoznacznie wskazują na to, że tam, gdzie jest silna indywidualna motywacja, wspierana przez rodzinę, i odpowiednie podejście szkoły, możliwe jest, aby uczniowie o innym języku ojczystym w ciągu dwóch lat włączyli się do procesu dydaktycznego w czeskiej szkole, a następnie dostali się

⁴ Por. np. południowo-czeską szkołę Townshend int. School w Hlubokiej nad Wełtawą, gdzie studiuja cudzoziemcy z różnych krajów (od Islandii po Izrael i Iran, łącznie ze Słowakami i Romami). Językiem wykładowym jest język angielski, dodatkowo uczniowie mają przez pierwsze dwa lata konwersatorium czeskie.

do szkoły średniej. W obu regionach mamy znaczną ilość takich właśnie uczniów⁵.

Tłumaczyła Marta Hałęza

⁵ Szczególne miejsce między tymi szkołami zajmują specjalne placówki zawodowe, ukierunkowane na kształcenie Wietnamczyków i Laotańczyków.